

**Фреймовий концепт ЯВИЩА ПРИРОДИ як об'єкт дослідження у рамках
когнітивної лінгвістики**

Питання про співвідношення концепта, семантичного поля та фрейма в лінгвістиці ще недостатньо досліджене. Ці поняття прийнято розглядати окремо одне від одного, оскільки вони відносяться до різних напрямків сучасного мовознавства: когнітивної лінгвістики (концепт, фрейм) та теорії мови (поле). Проте спроби спільного осмислення цих феноменів лінгвістами вже відбувалися.

Метою дослідження є встановлення семантико-когнітивного зв'язку між концептом і полем та концептом і фреймом, які є головними поняттями когнітивної лінгвістики та семантики, оскільки співвідношення цих термінів потребують чіткого окреслення.

Так, А. Аверіна намагалася виявити співвідношення таких понять, як слово — поле — концепт та встановити їх ієрархію. На думку дослідниці, ієрархічне співвідношення цих понять можна б було зобразити таким чином: понятійне поле — концепт — семантичне поле — слово [1: 18]. Як видно з цієї схеми, концепт займає проміжне місце між понятійним полем та семантичним, але, з іншого боку, бачимо тісний зв'язок між поняттями концепт та семантичне поле. Для того, щоб максимально наблизити ці два поняття між собою, вважаємо за доцільне поєднати два підходи (когнітивний та семантичний), визначивши механізми моделювання фреймового концепту через лексико-семантичне поле та номінативне поле.

Останні наукові розробки, присвячені когнітивним аспектам лінгвістики (О. Кубрякова, О. Селіванова та ін.), представляють концепт як один із центральних, ключових термінів в апараті когнітивної лінгвістики. Він виступає двобічною ментальною сутністю, яка має психічний і мовний бік: у психіці це об'єкт ідеальної природи, який втілює певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і, водночас, є прототипом групи похідних понять; у мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а саме через мову [12]. За визначенням Р. Павільоніса, «концепт — частина концептуальної системи — те, що індивід думає, уявляє, знає про об'єкти світу» [8: 36]. О. Селіванова розглядає концепт як інформаційну структуру свідомості, організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [9: 256]. «Концепт є ментальною репрезентацією, яка визначає, як речі пов'язані між собою і як вони категоризуються», — стверджує А. Бабушкін [3: 16].

Отже, під концептом розуміємо дискретне ментальне утворення, яке є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, є результатом пізнавальної (когнітивної) діяльності людини в суспільстві, несе комплексну, енциклопедичну інформацію про певний предмет чи явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю та ставлення суспільства до цього явища чи предмету.

Об'єктна основа концепту в когнітивній лінгвістиці досить широка: у неї входять всі типи лексичних і граматичних значень одиниць кодифікованої природної мови, що піддаються опису у термінах, розроблених для представлення знань, елементами яких є фрейми, сценарії, моделі тощо. У той же час зацікавлення лінгвокогнітологів не обмежуються національною концептосферою, а поширюються на концептуальну сферу невербальних ідіосимволів універсального предметного коду [7: 13]. Цілком допускаючи

існування невербалізованих концептів, когнітивна лінгвістика займається типологією вербалізації смислів. Дослідження когнітивної лінгвістики мають типологічну спрямованість та сфокусовані на виявлення спільних закономірностей у формуванні ментальних уявлень. Фактично вони зорієнтовані на семасіологічний вектор: від смислу (концепту) до мови (засобів його об'єктивації).

Концепт не виводиться безпосередньо зі значень слова, а є результатом співвідношення словникового значення з особистим та колективним досвідом.

Концепти не лише мисляться, вони ще й емоційно переживаються і мають здатність інтенсифікувати духовне життя людини. Базою для утворення концепта є ті явища реальної дійсності, які стають предметом оцінки. Проте для того, щоб оцінити об'єкт, людина повинна «перепустити» його через себе, а момент «перепускання» і оцінювання стає моментом утворення будь-якого концепту в свідомості носія культури. Так, в нашому дослідженні чільне місце займає вивчення етномовних реалізацій фреймового концепту **ЯВИЩА ПРИРОДИ** крізь призму опозитивних понять, емоційно-оцінних метафор, фразеологічних одиниць національно маркованих асоціацій та із залученням енциклопедичних знань, що засвідчує єдність концептуарію культури, системність культурної інформації на когнітивному рівні свідомості представника певної соціокультурної спільноти.

Концепт має визначену, хоч і нечітку структуру, що пояснюється його активною роллю в процесі мислення. У лінгвокогнітивних вченнях більшість дослідників обґрунтовує польову модель концепта, яка містить ядро та периферію (З. Попова, І. Стернін, 2001; М. Болдирєв 2000; О. Селіванова 2000; А. Приходько 2006). Оскільки структура концепту має польовий характер, то лексичні одиниці, у формі яких він об'єктивується, структуруються та організовуються за принципом ієрархічних відношень.

За рівнем інтеграції семантичних структур концепти поділяються на суперконцепти, макроконцепти, базові концепти та мікроконцепти [11: 118].

Найвищий ступінь інтеграції семантичних структур відображає суперконцепт, у нашому дослідженні фреймовий концепт — глобальна семантична категорія, яка лежить в основі функціонально-семантичних сфер мови. Він являє собою семантичний потенціал одиниці до її реалізації в мовленні і отримує або вузьке, або розгорнуте представлення в різних мовних одиницях. Суперконцепт узагальнює значення всіх слів певного змістового простору та виступає як семантична категорія найвищого рівня абстракції.

Учені розглядають концепт як ментальне утворення, що вбирає в себе не тільки інваріант значень репрезентованого слова, але й інваріант його словотворчого гнізда та однойменного семантичного поля [11].

Виявлення гіперо-гіпонімічних відношень між лексичними одиницями, що наповнюють лексико-семантичне поле та номінативне поле, у формі яких об'єктивується фреймовий концепт, є ще одним підтвердженням певного поєднання двох дещо різних понять (концепту та поля). Адже, відповідно до типу ментальних структур представлення знань та ступеня їх абстракції (Болдирєв 2001), у лінгвістиці виділяють ще одні типи концептів — гіпероніми та гіпоніми.

Семантика гіперонімів-схем (концептів, в яких існує картинка, напр.: «взуття» — схема, яка повторює форму ноги людини) та гіперонімів — логічно сконструйованих концептів (концептуальна база слів, що їх позначають, зводиться до вербального визначення, не містить алюзій до чуттєвого образу, та апелює лише до логічних компонентів) представляється архісемою. Так, у нашому дослідженні архісема «атмосферні явища» об'єднує семантичні ознаки класу природних умов: дощ, сніг, гім, гроза, веселка — гіпоніми.

З розвитком сучасної когнітивної семантики (Н. Арутюнова, В. Дем'янков, М. Джонсон, С. Жаботинська, Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Ж. Фоконьє, О. Селіванова) стає очевидним, що значення слів породжують нові когнітивні сутності, які представлені

через певні моделі реалізації знань: концепти, фрейми, стереотипи, прототипи, схеми, сценарії, інсайти та ін.

Проаналізувавши запропоновані різними авторами типи концептів, вважаємо, що концепти мають однорідну класифікацію, хоча часто види концептів мають неоднакові назви. У цьому дослідженні апелюємо до класифікації концептів А. Бабушкіна, який виділяє такі типи концептів: мисленнева картинка, концепт-схема, концепт-гіперонім, концепт-фрейм, концепт-інсайт, концепт-сценарій та калейдоскопічний концепт [3: 28].

Поняття фрейма досліджувалось у працях С. Горохової, У. Найссера, Ф. Кулакова, Ч. Філлмора та ін.; теорія фреймів була розроблена М. Мінським. *Фрейм* (з англ. *frame* – рамка) – «когнітивна структура у феноменологічному полі людини, що базується на можливому знанні про типові ситуації та на пов'язаних із цим знанням очікуваннях щодо властивостей і відношень реальних чи гіпотетичних об'єктів. За своєю структурою фрейм складається із вершини (теми), тобто макропозиції, слотів та терміналів, яких заповнюють пропозиції. Ця когнітивна структура організована навколо якого-небудь концепту та містить тільки найсуттєвішу, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоціюється із даним концептом» [6: 288]. Виходячи з основних положень концепції М. Мінського, фрейм можна уявити як сітку, яка складається із вузлів та зв'язків між ними; кожний вузол повинен бути заповненим своїм «завданням», що являє собою ті чи інші характерні риси ситуації, якій він відповідає [7: 20].

Як правило, процес і механізми об'єктивації дослідники намагаються осмислити на прикладах двох центральних структур знання – *концепту* і *фрейму*. Оскільки *концепт* – це згусток культури у свідомості людини [10], частина концептуальної системи – те, що індивід думає, уявляє, знає про об'єкти світу [8], інформаційна структура свідомості, організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання [9], а *фрейм* – це структура, каркас, інформаційна модель, стереотип і сценарій, які репрезентують мислення та світосприйняття [5], то доцільним є формування інтегрованої структури, де два понятійні сегменти *концепт* і *фрейм* варто поєднати на основі їх взаємодії і вказати функції кожного з них, про необхідність чого уже говорять і сучасні дослідники фреймової семантики [3]. На позначення такої синтетичної структури у роботі запропоновано термінологічну дескрипцію ***фреймовий концепт***.

Суміжним терміном *фреймового концепту* є введена в науковий обіг композитна конструкція *концепт-фрейм* [4], що не є повним синонімом до запропонованої термінологічної дескрипції, адже компонент «концепт» позиціонується у препозиції, і його домінанта стає очевидною, а фрейм у такому альянсі стає вторинним.

Термінологічна дефініція *фреймовий концепт* видається методологічно виправданою, оскільки «явища природи» органічно заінсталювані в мовні картини світу, а їх «сценарність» має право на «лідерство», оскільки в різних мовах вони залежать від культурно-географічного ландшафту і природно-кліматичних умов. Первинним семантичним компонентом, що створює ефект «упізнавання» та «виокремлення» – об'єктивації явищ природи, є фрейм, який, у свою чергу, доповнюється понятійно-семантичними компонентами концепту.

Таким чином, вважаємо, що *фреймовий концепт* – когнітивна структура – композиційно-польова модель, репрезентована двоскладним конструктом, який найбільш вдало та об'єктивно описує явища природи. Семантико-когнітивна об'єктивація фреймового концепту ЯВИЩА ПРИРОДИ реалізується в мово-мисленні людини у формі номінативного поля з його складовими: лексико-семантичним полем, мікрополлями та лексико-семантичними групами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверина А.В. К проблеме соотношения семантики слова, концепта и семантического поля / А.В. Аверина // Актуальные проблемы германистики. — Смоленск, 2006. — Вып. 10, ч. 1. — С. 10—23.

2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. — [2-е изд., испр.]. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 896 с.
3. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. — Воронеж : Изд-во Ворон. ун-та, 1996. — 104 с.
4. Беляевская Е.Г. Концептуальный анализ: модифицированная версия методов структурной лингвистики / Е.Г. Беляевская // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования : [сб. науч. трудов]. — М.—Калуга : ИП Кошелев А.Б. ; Изд-во «Эйдос», 2007. — 276 с.
5. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. — Черкаси : Сіач, 1997. — Вип. II. — С. 3—11.
6. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. — 375 с.
7. Марчук У.Б. Асоціативний потенціал лінгвокультурних концептів у різносистемних мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Марчук Уляна Богданівна. — К., 2009. — 233 с.
8. Павиленис Р.И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка / Р.И. Павиленис. — М. : Мысль, 1983. — 286 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. — Полтава : Довкілля—К, 2006. — 716 с.
10. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. — М. : Языки русской культуры, 2007. — 248 с.
11. Убийко В.И. Словарь концептосферы и динамика дискурса / В.И. Убийко // Русский язык: исторические судьбы и современность : [материалы междунар. конгресса]. — М. : МГУ, 2001. — С. 118—120.
12. Щедровицкий Г. Смысл и значение // Избранные труды / Г. Щедровицкий. — М. : Изд-во Школы Культурной Политики, 1995. — С. 545—576.